

TARİH

Prof. Dr.
Ekmeleddin İhsanoğlu

Fenler Evi

Dârülfünûn

Müslüman Dünyasının
İlk Modern Üniversitesi

DK

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Türk bilim adamı ve diplomat olarak ÷lkemizde ve dünyada bilim tarihi sahasında uluslararası yayınları ve ödülleriyle tanınmıştır. Akademik hayata Kahire Ayn Şemş Üniversitesi Fen Fakültesi'nde başlayan İhsanoğlu, 1974'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi organik kimya alanında doktorasını, daha sonra Exeter Üniversitesi'nde doçentlik araştırmalarını tamamlamıştır. 1984'te Türkiye'nin ilk bilim tarihi bölümünü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kurmuştur. Amerika, Avrupa, Rusya ve İslâm dünyasındaki pek çok üniversitede dersler ve konferanslar vermiş, bu üniversitelerden çok sayıda fahri doktora ile taltif edilmiştir.

İhsanoğlu, 1980'de IRCICA'yı, 1989'da Türk Bilim Tarihi Kurumu'nu kurmuştur. 2001-2005 yılları arasında Uluslararası Felsefe ve Bilim Tarihi Birliđi'nin (IUHPS) başkanı olarak seçilmiştir. 2004-2013 yılları arasında iki dönem, İslâm İşbirliği Teşkilatı'nın 9. Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır.

İhsanoğlu'nun yazdığı veya editörlüğünü yaptığı çok sayıdaki eserler arasında iki ciltlik *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (7 dile çevrilmiştir), 18 ciltlik *Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü* ve yurtdışında çeşitli dillerde yayımlanan eserleri bulunmaktadır.

Devlet Üstün Hizmet Madalyası ile taltif edilen İhsanoğlu, ayrıca Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi'nin *Alexandre Koyré Madalyası*'nı ve Kuveyt Bilimler Akademisi'nin (KFAS) İslâm Bilim Mirası alanındaki ödölünü alan tek Türk bilim adamıdır.

Fenler Evi

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTABI

Yozgatlı İhsan Efendi

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1943-)

Fenler Evi: Dârülfünûn Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi / Ekmeleddin İhsanoğlu; çev. Fatma M. Şen; yayına haz. Sema Çubukçu. İstanbul: Doğan Kitap, 2021.

464 s.: fotoğ., tablo, grafik; 21 cm.

Orijinal başlık: The House of Sciences.

İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

Kaynakça var.

Dizin var.

ISBN: 978-625-8495-53-9

1. İstanbul Üniversitesi -- Tarih. 2. Üniversiteler -- Türkiye -- İstanbul -- Tarih. 3. Eğitim, Yüksek -- Türkiye -- Tarih. 4. Bilim -- Tarih -- Türkiye. I. Şen, Fatma M. II. Çubukçu, Sema. III. The House of Sciences.

LC: LF5183.I37 2021 DDC: 378

FENLER EVİ

Yazan: Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu

© 2021, Ekmeleddin İhsanoğlu

Bu kitap 2019'da İngilizce olarak Oxford University Press tarafından yayımlanmıştır.

Orijinal adı: The House of Sciences

İngilizce aslından çeviren: Fatma M. Şen

Yayına hazırlayan: Sema Çubukçu

Türkçe yayın hakları: © Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

1. baskı / Ekim 2021 / ISBN 978-625-8495-53-9

Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Serçin Çabuk

Kapak resmi: Abdullah Biraderler tarafından Marmara'dan çekilmiş olan Sultanahmet ile Ayasofya Camileri arasındaki Dârülfünûn binası.

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2

34310 Haramidere-İstanbul

Tel. (212) 412 17 00

Sertifika no: 44452

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Fenler Evi
Dârülfünûn
Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu

Çeviren: Fatma M. Şen

İçindekiler

Dârülfünûn hikâyesi sona ererken	13
Teşekkür	17
Önsöz.....	19
Kısaltmalar listesi	25
Resim listesi	27
Giriş / Avrupa'da üniversite İslâm dünyasında medrese.....	31
Üniversitelerin Avrupa dışına yayılması.....	36
Osmanlı Devleti'nde ve İslâm dünyasında üniversiteler	39
Üniversite ve medrese	45

Birinci bölüm

Dârülfünûn'un doğuşu, gelişmesi ve kapatılması	55
1. Eğitimde yeni arayışlar, Batı'ya yönelme.....	55
1.1. Merkezî eğitimin planlanması.....	66
1.2. Dârülfünûn fikrinin doğuşu	67
1.3. Encümen-i Dâniş'in kurulması	74
1.4. İçten gelen tenkit sesi.....	80
2. İlk teşebbüs: Toplum aydınlatma	84
2.1. Modern bilim ile İslâm arasında uyum sağlama gayretleri	88
3. İkinci teşebbüs: Dârülfünûn-ı Osmanî	93
3.1. Geniş kapsamlı modern çerçeve ve <i>1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi</i>	95
3.2. Fransız üniversitesinin Osmanlı yorumu	97
3.3. Öğrenci işleri	99
3.4. İdarî işler	100
3.5. Mali kaynaklar	100
3.6. Dârülfünûn-ı Osmanî'nin açılış merasimi.....	101
4. Üçüncü teşebbüs: <i>Dârülfünûn-ı Sultânî</i>	112
4.1. Hukuk Mektebi.....	117
4.2. Turuk ve Maâbir Mektebi (Mülki Mühendislik Okulu).....	121

4.3. Edebiyat Mektebi	125
4.4. Dârülfünûn-ı Osmanî'nin idari ve mali yapısı	126
4.5. Öğretim dili ve ders kitaplarının tercümesi	127
4.6. Dârülfünûn-ı Sultânî'nin mirası	130
5. Başarılı başlangıç (1900).....	131
5.1. Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin açılış merasimi	136
5.2. <i>Dârülfünûn-ı Şâhâne Nizamnâmesi</i>	139
5.3. Ders programları	140
5.4. Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin ilk hocaları.....	141
5.5. İlk talebelerin kabulü ve eğitimin başlaması	142
5.6. Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin ilk mezunları.....	144
6. İkinci Meşrutiyet dönemi.....	145
6.1. Tübâ Ağacı Nazariyesi ve Emrullah Efendi'nin projesi.....	148
6.2. Dârülfünûn'un yeni nizamnâme tasarısı.....	157
6.3. Kızlar için üniversite tahsili: İnâs Dârülfünûnu.....	165
6.4. Kızların eğitimiyle ilgili tartışmalar ve ayrımın sona ermesi	170
7. Savaş yılları: 1914-1918 ve Alman etkisi.....	173
8. Mütareke yılları ve Cumhuriyet öncesinde Dârülfünûn	186
8.1. Dârülfünûn'da milliyetçilik tartışmaları ve ilk talebe boykotu	194
8.2. Dârülfünûn ile Ankara Hükûmeti arasında yakınlaşma.....	198
9. Cumhuriyet'in ilanından sonra Dârülfünûn.....	201
9.1. Kısa bir balayı	201
9.2. Bina meselesinin çözülmesi ve akademik özerklik ımtiyazının tartışılması	204
9.3. Suçlamalar ve eski bir nakaratın tekrarı: Dârülfünûn reformu.....	208
9.4. Dârülfünûn Emini İsmayıl Hakkı Bey'in istifası ve yeni emin seçimi.....	212
10. Osmanlı Dârülfünûnu'nun kapatılması ve Türk üniversitesinin doğuşu	214
10.1. İstanbul Dârülfünûnu'nun kapatılması ve yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması.....	222
10.2. Günümüzün İstanbul Üniversitesi'ne bir bakış	227

İkinci bölüm

Kavramların dönüşümü ile yeni norm ve müesseselerin

gelişmesi.....	231
11. Giriş notları	231
11.1. Eğitimde klasikten moderne dönüşüm	234
11.2. Nomanklatür ve kültürel muhteva.....	236
11.3. Yeni kurumların gelişmesi.....	242
11.4. Dârülfünûn'un hocaları	247
11.5. Öğrenciler	262
12. Tüzel kişilik ve özerklik	265
13. Dârülfünûn'un finansmanı.....	271
14. Türkçenin modern bilim dili olarak gelişmesi ve literatürün oluşması.....	280
14.1. Modern terminoloji.....	296
14.2. Dârülfünûn ve Darwinizm.....	303
15. İlmî araştırma geleneği ve telakkisinin doğuşu ve gelişmesi ...	309
15.1. Yabancı üniversitelerle ilk temaslar	317
15.2. Yurtiçi inceleme gezileri.....	321
15.3. Araştırma ve incelemelerin yurtdışında yayımlanması....	323

Üçüncü bölüm

Dârülfünûn'un mirası	331
16. Üniversite eğitiminin vilayetlere yayılması	331
16.1. Şam Tıbbiyesi	332
16.2. Hukuk mektepleri	334
16.3. Selanik Hukuk Mektebi.....	335
16.4. Konya Hukuk Mektebi.....	337
16.5. Bağdat Hukuk Mektebi.....	338
16.6. Beyrut Hukuk Mektebi	339
17. Dârülfünûn'un Osmanlı dünyası dışındaki tesirleri.....	340
17.1. Kaçar Hanedanı zamanında İran'da Dârülfünûn kurulması	342
17.2. Afganistan'da Dârülfünûn kurulması.....	344
18. Dârülfünûn'un kuruluşuna analitik bir bakış	351

Dördüncü bölüm

Dârülfünûn'un kurumlar şeceresi (1900-1933).....	365
1. Fen Fakültesi.....	365
1.1. Fen Fakültesi'ne bağlı enstitü, bahçe ve müzeler	371
1.2. Jeoloji Enstitüsü.....	371
1.3. Kimya Enstitüsü	372
1.4. Elektromekanik Enstitüsü.....	375
1.5. Botanik Enstitüsü ve Bahçesi.....	376
1.6. Hayvanat Müzesi ve Akvaryum	377
2. Edebiyat Fakültesi	377
2.1. Edebiyat Fakültesi Enstitüleri.....	381
2.2. Coğrafya Enstitüsü	382
2.3. Psikoloji Enstitüsü.....	383
2.4. Sosyoloji Enstitüsü	384
2.5. Türkiyat Enstitüsü	384
2.6. Tarih Enstitüsü	386
3. İlahiyat Fakültesi.....	386
4. Hukuk Fakültesi.....	390
5. Tıp Fakültesi.....	391
5.1. Tıp Fakültesi'ne bağlı enstitü ve araştırma merkezleri.....	396
5.1.1. Türkiye Antropoloji Tedkikat Merkezi	396
5.1.2. Kanseri Enstitüsü	396
5.1.3. Fizyoloji Enstitüsü	397
6. Merkez Kütüphane.....	397
Kaynakça	401
Dizin	423

Dârülfünûn hikâyesi sona ererken

Otuz yılı aşkın süredir Dârülfünûn konusunda devam eden araştırma ve yayınlarımız sona ererken okuyucuya kısa bir hatırlatmada bulunmak isterim. 1989 tarihi yaklaşırken Tanzimat'ın 150. yıl dönümü için tarihçiler adına hazırlıklara başlayan Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi kurucu dekanı rahmetli dostum Prof. Hakkı Dursun Yıldız 1940'ta basılan *Tanzimat I* adlı önemli eseri göz önünde bulundurarak o tarihten itibaren elli yıl içinde konuyla ilgili yapılan çalışmaların azlığının farkında olarak bir nevi *Tanzimat II* kitabının hazırlığına geniş istişareler yaparak başladı. Benden katkı isteyen rahmetli Hakkı Dursun Yıldız'ın bu dikkate değer talebi üzerine iki makale kaleme aldım. Birincisi "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı" başlıklı geniş kapsamlı incelememdi. Osmanlı tarihinin bu önemli dönüm noktasının o zamana kadar bilim tarihi bakımından ve bilim zihniyeti açısından araştırılması hususunda fazla çalışma bulunmuyordu. Tanzimat öncesi ve sonrası belirli hususların mukayesesini yapan makale bu dönüm noktasının ne manaya geldiğini anlatmaya yönelikti (s. 335-395). İkinci katkımız olan "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dârülfünûn Kurma Teşebbüsleri" (s. 397-435) başlıklı yazımızla Dârülfünûn konusundaki Osmanlı arşivi ve birçok ilk el kaynağa dayalı araştırmaların ilk neticelerini bu kitapta yayımlamış olduk. Bundan sonra Dârülfünûn konusunda *Belleten*'de 1990 ve 1993 yıllarında iki

makalemiz yayımlandı. 27-29 Mayıs 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri'nde sunulmuş olduğumuz "Dârülfünûn: Mefhûm ve Müessesese Olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi" adlı aynı konudaki bildirimiz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezince basıldı (1994, 173-190). Bu makalemizin İngilizce versiyonu "The Genesis of 'Darülfünun': An Overview of Attempts to Establish the First Ottoman University" adıyla *Histoire Économique et Sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960): Actes du Sixième Congrès International Tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 Juillet 1992*'de sunulmuş ve kongre kitabında aynı adla yayımlanmıştır (1995, 827-842).

2010 yılında o ana kadar yaptığımız birinci el kaynaklara dayalı tevsik çalışmaları ile tetkik gayretlerimizin mahsulünü topluca ve sistematik olarak iki ciltlik kitap hâlinde IRCICA yayınları arasında *Darülfünun: Osmanlılarda Kültürel Modernleşmenin Odağı* adıyla yayımladık. Bu kitapta Osmanlı üniversitesinin kuruluş safhaları irdelenirken meselelere, keşfedilen bilgiler sayesinde kuruluş hikâyesini sağlam bilgi ve tespitlerle temellendirmek mümkün olmuştur. Aynı zamanda Dârülfünûn'un kuruluşuyla Tanzimat döneminde kültür sahasında modernleşmenin nasıl neşvünema bulduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Bu eserimizin yayımından kısa bir süre sonra Batılı meslektaşlarımızın bunun İngilizce bir versiyonunun yayımlanmasında fayda olacağı konusundaki tavsiyelerini göz önünde bulundurarak, metinde Batılı okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde bazı düzenlemeler yaptık. Böylece Dârülfünûn'un kuruluşunu Osmanlı'dan daha geniş bir perspektife yerleştirerek Dârülfünûn tarihini İslâm dünyasında Müslümanların kurduğu ilk modern üniversite olarak ele aldık. Medrese-üniversite ilişkisine ışık tutmaya çalıştık. Aynı zamanda eserin metnine bazı yeni ilaveler yaptık.

Şimdi, Doğan Kitap'ın ilgisinden dolayı Oxford Üniversitesi Yayınevi'nden *The House of Sciences* ismiyle çıkmış olan İn-

gilizce kitabın Türkçesini sunarken metni sadık şekilde tercüme eden, ayrıca editörlük tecrübesiyle metnin bazı yerlerine ilavelerin yapılmasını teklif eden Dr. Fatma M. Şen'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Otuz yıllık hikâyesi ile sona yaklaşırken Dârülfünûn çalışmalarım boyunca değişik neşriyatımızda şükran borçlu olduğumuz şahıs ve kurumların burada hepsini yeniden zikretmek mümkün olmadığı için ben araştırmalarım başladığında yardımlarını esirgemeyen aziz meslektaşım Prof. Mustafa Kaçar'a en hâlisâne teşekkür ve takdirlerimi sunmak isterim.

Ekmeleddin İhsanoğlu
İstinye, 27 Haziran 2021

Teşekkür

Bu çalışmaya başlamam takriben otuz yıl öncesine, 1989'a kadar uzanıyor. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanının 150. yıl dönümü için hazırlanan hatıra kitabına katkıda bulunmam istenmişti. 1990'da bir Osmanlı üniversitesinin ilk kuruluş teşebbüsleri hakkında ayrıntılı bir çalışma teklif ettim: "Fenler Evi" ya da Dârülfünûn. İki yıl sonra, on dokuzuncu yüzyılda Türkiye'de ilim anlayışındaki değişimleri gün ışığına çıkaran ve ilave olarak o dönemde modern bilim ve eğitim talebini karşılamak için ortaya çıkan müesseseler üzerine bir inceleme yazısı yayımladım. O zamandan beri bu konular üzerindeki çalışmalarını takip etmekteyim ve "*Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*" (2010) isimli modern Türk üniversitesinin tarihi hakkındaki iki ciltlik kitabım bu çalışmaların sonuçlarından biridir.

Bu yıllar boyunca, yeni açılmış olan Başbakanlığa bağlı Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinden, Osmanlı Mebûsân Meclisi ile TBMM zabıtlarından, şimdiye kadar araştırılmamış matbu resmî evraktan, gazetelerden, hatıratlardan ve başka birçok kaynaktan geniş ölçüde faydalandım. Bu uzun zaman zarfında, benim ilk makalelerimden ilham alan ve Dârülfünûn'un son dönemlerinden günümüze kadar olan durumunu aydınlatan bazı doktora tezleri yazılmıştır.

Müslüman bir muhitte modern üniversitenin doğuşunu anlamak için uygun bir çerçeve çizmeye başladığımda, Avrupa'da

özellikle on dokuzuncu yüzyılda, üniversitenin doğuşu, gelişmesi ve yayılması hakkında yapılan çalışmalar bana fevkalade yardımcı olmuştur. Böyle mukayeseli bir usul, akademisyenlerin nesiller boyu yayımladıkları çalışmalar vasıtasıyla bu sahada bir çeşit genel kabul gören kalıplaşmış pek çok yanlış fikri düzeltmeye imkân verdi. Her ne kadar bu mevcut çalışma Osmanlıların son döneminde bilim ve eğitim hakkında geçmişteki araştırmalarda bulunan eksiklik ve yanlışlıkları göstermeye hizmet etse de, hâlâ yapılacak pek çok temel araştırma bulunmaktadır.

Bu İngilizce metni hazırlarken bana yardım eden meslektaşlarıma teşekkür etmek isterim. Bilhassa Türkçe metni İngilizceye tercüme etmek gibi büyük bir işi başaran rahmetli Semiramis Çavuşoğlu'nu rahmet ve takdirle anmak isterim. Ömür boyu meslektaşım Dilek Orbay'a dikkati ve gayretli çalışması ve Didar Bayır'a yardımı ve tavsiyeleri sebebiyle müteşekkirim.

Ayrıca bu İngilizce tercümenin yayımlanmasına vesile olan iki kıymetli meslektaşına teşekkür borçluyum: Beni metni yayımlamaya teşvik eden Padua Üniversitesi'nden Prof. William Shea ile İngilizce ilk müsveddeyi titizlikle okuyan ve metni İngilizce konuşan okuyuculara hitap edecek şekilde geliştirmek için pek çok öneri ve tavsiyede bulunan Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden Prof. Ronald Numbers. Ayrıca "Giriş" kısmını okuyup faydalı telif ve tashihler yapan Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden Prof. Micheal Shank'e de kıymetli katkılarından dolayı teşekkür etmek isterim.

Önsöz

Bu kitap, bir Batı eğitim kurumu olan üniversitenin doğduğu Batı Avrupa'dan tamamen farklı bir kültür ikliminde yani Osmanlı dünyasında kurulması sürecini incelemektedir. Osmanlı Devleti'nde (1299-1923) köklü, yerleşik ilmî geleneklere sahip eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bu sebeple bir modern yükseköğretim kurumunu transfer etmek basit bir sahiplenme meselesi değildi. Üniversite gibi bir modern eğitim kurumunu tesis etme çabalarını başlatanların tamamı, kendilerini İslâm medeniyetinin hamileri olarak gören Osmanlı yönetici ve aydınlarıydı. Bu gerçek, sürecin dikkat çeken özelliklerinden biri olarak izini tarihe bırakmıştır. Osmanlı Devleti asırlar boyu İslâm dünyasının liderliğini üstlenmişti ve Osmanlılar imparatorluklarının payitahtı olan İstanbul'un İslâm âleminin başkenti olduğu kanaatindeydiler. Müslüman dünyasının halifesi de olan Osmanlı padişahı ve onun hükûmeti durumundaki Divan, İslâm medeniyetinin gelişmesi ve ilerlemesinin de sorumluluğunu üstlenmişti. Osmanlılar erken dönemden itibaren özel ihtiyaçlarını dikkate alarak "seçici" bir tavırla kullanabildikleri Batı bilim ve teknolojisine sahip olup onu kullanmaya başlamışlardı.

Eğitim söz konusu olduğunda ise Osmanlılar siyasi selefleri Selçuklu Türklerinin (1037-1194) hâkimiyeti altında ortaya çıkmış ve hızla çoğalmış olan eğitim kurumları ve geleneklerini onlardan miras almışlardı. Bu kurumların en önemlisi ve ilmî faali-

yetlerin ana kaynağı hiç şüphesiz medrese'lerdi. Mali kaynağı vakıflar olan bu ilim ve eğitim merkezleri, imparatorluğun kuruluşundan yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kapatılmalarına kadar varlıklarını kesintisiz devam ettirmişlerdir.

Osmanlı medreselerinin kurulması yoğun olarak, devletin politik ve ekonomik ilerlemesiyle aynı doğrultuda devam etmiş; bu gelişmeler on altıncı yüzyılda en üst seviyeye ulaşmış ve her yüzyılda kurulan medrese sayısı bir öncekinin iki katına çıkmıştır. En fazla medresenin bulunduğu şehir devletin başkenti İstanbul'du. Modern Batılı eğitim kurumlarının daha yaygın hâle geldiği on dokuzuncu yüzyıl boyunca, 1869'dan önce, İstanbul'da eğitim veren 166 medrese ve bunlara devam eden 5369 ilim talebesi (*talebe-i ulûm*) bulunuyordu. Bir tespite göre, Osmanlılar Avrupa'daki vilayetleri yani günümüzdeki Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Macaristan ve eski adıyla Yugoslavya devletlerinde 665 medrese kurmuşlardır. 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da bulunduğu sırada kültürel hayatın değişik yönlerini inceleyip belgeleyen İtalyan rahip Giambattista Toderini Osmanlı medreselerinin pek çok bakımdan Avrupa'daki mukabillerinden daha gelişmiş olduğu kanaatindeydi. Bu, bilhassa medreselerin ilmî özerklikleri için söz konusuydu.¹

Osmanlı dönemindeki medrese eğitimi iki ana ilim kategorisine ayrılmıştı. Bunların birincisi '*ulûm-ı nakliyye* adı verilen, Arapça dilbilimi ve grameri, retorik (belagat) ve dinî ilimleri ihtiva eden geleneksel bilimlerden meydana geliyordu. Bunlar dışındaki ilim dalları ise, akfî bilimler ('*ulûm-ı 'akliyye*) adı altında sınıflandırılmıştı ve mantık, matematik, astronomi ve tıp da antik Yunan, İran ve eski Hintlilerden alınıp İslâm medeniyetinin çeşitli dönemlerinde benimsenmişti. Medrese, değişik etnik menşelerden gelerek Müslüman mozaiğini meydana getiren toplumlara ortak eğitim, kültür ve müşterek dünya görüşü temin ediyordu. Aynı zamanda, toplumun değişik katmanları arasında hem ya-

1. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire: Western Influence, Local Institutions, and the Transfer of Knowledge* (Oxford: Ashgate, 2003), 48-49.

tay hem de dikey hareketlilik sunmasının yanı sıra, şahıslara fert olarak eğitimde fırsat eşitliği sağlıyordu. Medreseler yapıları bakımından, şer'î hukuk kaideleriyle korunan ve varlıklı hamilerin ön ayak olmasıyla teşkil edilmiş vakıf kurumlarıydı. Medreseler, bağışlanmış taşınmazları ve maddi gelirleri vakıf tarafından teminat altında tutulduğu için mali bakımdan özerk ve uzun ömürlü kurumlar olarak kalmayı başarmışlardır.²

Vakıf sistemi yüzlerce yıl bu şekilde devam etmiştir. Devlet memurları ve medrese hocaları ile talebe ve mezunları, Osmanlı toplum dokusu ve yönetici siyasi gücünün ayrılmaz parçası olmuştur. Bütün bunlar devletin sağlamlığı ve toplumun istikrarı için hayati öneme sahipti.³

Osmanlılar on dokuzuncu yüzyıla kadar, en acil fikrî ve tatbiki meselelere İslâm kültürü ile onun eğitim kurumlarının içinden cevap aramaya devam etmişlerdir. Ancak Avrupa'nın siyasi ilerlemesi karşısında Osmanlı idarecileri, ilmî ve pedagojik ilham almak için dikkatlerini Batı'ya çevirmek mecburiyetinde kaldılar. Osmanlıların Avrupa ile mücadelesindeki denge, on sekizinci yüzyıldan itibaren aleyhlerine dönmeye başlamıştır. Sonra da Avrupa'nın ulus devletleri Osmanlı Devleti'ni ekonomi, teknoloji ve askerî bakımlardan geride bırakmıştır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca devam eden ve Osmanlıların yenilgiyle sonuçlanan uzun savaşlardan sonra, Osmanlılar rakiplerini daha dikkatli incelemeye ve eğitim-öğretimdeki yeni gelişmeler dâhil, Avrupa'ya üstünlük sağlayan özellikleri daha büyük ilgiyle takip etmeye başladılar. Artık Osmanlılar Avrupa'nın daha üstün olduğunu kabul etmek zorundaydı. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda seçici tavırla benimsenen Batı bilim ve teknolojisi, on dokuzuncu yüzyılda çok daha geniş kapsamlı bilgi aktarımı hâline

2. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Emergence of the Ottoman Medrese Tradition," *Archivum Ottomanicum* 25 (2008): 283-338.

3. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Ottoman Educational and Scholarly Scientific Institutions," *History of Ottoman State Society and Civilisation*, II, ed. E. İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 2002), 368-389.

geldi. Bununla birlikte, bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, bu aktarmanın boşlukta gerçekleşmediği; Osmanlı ile Batı kültürleri, gelenekleri ve kurumları arasında çok yönlü karşılıklı etkileşimin başlangıcına işaret ettiğini de zikretmek gerekir.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak bazı Avrupa devletlerinin ekonomik üretkenlik, kıtalararası ve denizaşırı taşımacılık, iletişim ve askerî güçte elde ettiği ezici üstünlük; Osmanlılar, Çinliler, Hintliler ve Japonlar gibi geleneksel toplumların geri kaldıklarına dair bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupa bilim ve teknolojisindeki gelişmeler, bu ülkeler ile Batı arasındaki büyük uçurumun sembolü hâline gelmiştir.

Sanayi Devrimi'nin başını çeken Avrupa devletleri, modern bilim ve teknolojide vasıflı uzmanlara ve aynı şekilde eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç duydular. Bu durum, üniversitelerde bilim ve mühendislik sahalarında yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek daha sistemli modernizasyon talebini ortaya çıkardı. Osmanlı aydınları ve idarecilerinin, Sanayi Devrimi'nin sonucu olarak Avrupa ile aralarında ortaya çıkan uçurumu kapatmak amacıyla benimsemeye karar verdikleri teşebbüslere bir modern üniversitenin kurulması da dâhildi. Bu, mevcut modern öncesi medreselerin basitçe dönüştürülmesinden ziyade tamamen yepyeni bir kurum olacaktı. Aynı zamanda bu yeni proje, Osmanlı idarecilerinin imparatorluk genelinde model olarak benimsedikleri Fransız eğitim sisteminin bir parçasıydı. Fransız kamu eğitim politikası; kamu eğitiminin ilk, orta ve yükseköğretime bölünmesini ve devlet tarafından finanse edilmesini temin ediyordu. Bu da ancak devlet yönetiminin merkezîleşmesiyle mümkün olmuştu. Walter Rüegg'in açıkladığı gibi, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da modern üniversitenin gelişmesine vesile olan şartlar yani sekülerleşme, bürokratikleşme ve ihtisaslaşma bir dereceye kadar Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerle paralellik arz etmiştir.⁴

4. Walter Rüegg, "Themes: Introduction," *History of the University in Europe*, V, ed. Walter Rüegg (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 3-9.

İslâm dünyasının liderliğini üstlenmiş olan Osmanlı idarecileri, aynı zamanda İslâmi ve Batılı değerler arasında uyumlu bir sentez üzerine inşa edilmiş, modern bir Osmanlı kültürü geliştirme arzusundaydılar. Tesis etmek üzere oldukları yeni kurum için buldukları isimden de anlaşıldığı üzere, kendi modernleşme yorumlarını yaratma gayretleri başından beri çok açıktı. Batı’da üniversite olarak bilinen modern yükseköğretim kurumu için “fenler evi” anlamındaki “dârülfünûn” terimini türettiler, böylece bu yeni kurumun medreseden tamamen farklı ve modern olduğu belirgin karakterinin de altını çizmiş oldular. Fakat yine de, en başından beri bu yeni kurumu kendi öz kaynaklarıyla kurmaya teşebbüs etmişlerdi ve bu yüzden modern üniversiteyi hayata geçirme hedefleri hiçbir zaman basit ya da kolay bir yol takip etmedi.

Bu sebeplerle, bu inceleme hem İslâm hem de Batı kültürünü ilgilendiren önemli ve öncü bir tecrübeye ışık tutmaktadır. Ayrıca İstanbul’da bilim eğitiminde klasikten moderne geçişte yaşanan çok yönlü değişimin hususiyet ve safhalarını takip etmektedir. Osmanlı idarecileri, devletin modern kaidelerini ve kurumlarını destekleyen yeni değerler sisteminin özelliklerini tespit edenler oldukları için, bizatihi bu araştırmanın odak noktasında bulunmaktadır. Böylelikle bu çalışma, Dârülfünûn’un kuruluşunu, Osmanlı modernleşmesinin genel çerçevesi dâhiline yerleştirmektedir. Ancak bu eser, aynı zamanda dört başı mamur bir Osmanlı üniversitesinin elli yılda kurulabilmesinin, reform politikalarına karşı çıkan gelenekçi idarelerden kaynaklandığını ileri süren, alışlagelmiş genel kabule de karşı çıkmaktadır. Bu ön kabule göre, bu konudaki ilk araştırmaları yapanlar, meseleyi “eski” ile “yeni”, “dinî” ile “seküler” zıtlığı olarak değerlendirmiş ve eski zihniyete sahip olanların, Tanzimat yöneticilerinin bu konudaki icraatlarından memnun olmadıkları ve bu teşebbüsü yeniliklere dinî muhalefet olarak değerlendirdikleri şeklinde yorumlamışlardır. Gelenekçiler ile yenilikçiler arasındaki var olduğu iddia edilen bu basite irca edilmiş ihtilaf, aynı zamanda, Dârülfünûn’da Osman-

lı kültür mirasının korunduğu hususunu ya görmezden gelmiş ya da küçümsemiştir.

Bu çalışma, Dârülfünûn'un doğuşunu ve kuruluşunu teşvik eden sebepleri izah etmenin yanı sıra, Osmanlı üniversitesinin memleket dışındaki tesirlerine de ışık tutmaktadır. İstanbul Dârülfünûnu, İslâm dünyasının başka yerlerinde de birçok lidere ilham kaynağı olmuştur. Dârülfünûn'da yetişen öğrenciler, Arapça konuşan dünyanın her tarafında milli üniversiteler için ihtiyaç duyulan altyapıyı da temin ederek yeni Arap milliyetçiliğinin etkili savunucuları oldular. Dârülfünûn'un meydana getirdiği entelektüel mayadan yeni Osmanlı Türkçesi bilim dili gelişti; bu dil imparatorluk dâhilinde modern bilimi ifadeye ve öğretmeye hizmet eden terminolojiye sahipti. Bu inceleme, muhtemelen bu dilin gelişmesi üzerine yapılmış ilk monografi çalışmasıdır.

Bu çalışmada doğru bakış açısı sağlamak için üniversitenin Avrupa'da ortaya çıkışı, on dokuzuncu yüzyılda modernleşmesi ve bir yükseköğretim kurumu olarak Avrupa dışına özellikle İslâm dünyasına yayılmasıyla ilgili kısa bilgi verilecektir.

Fenler Evi, otuz yılı aşkın süredir Dârülfünûn tarihiyle ilgilenen ülkemizin ve dünyanın önde gelen bilim tarihçisi Ekmeleddin İhsanoğlu'nun 2019'da Oxford Üniversitesi tarafından yayımlanan *The House of Sciences* adlı eserinin tercümesidir.

İngilizce edisyonuyla Batılı okuyucuların ilgisini çeken *Fenler Evi*, medrese-üniversite ilişkisini yeni bir bakış açısı ve ileri incelemeler ışığında irdelemektedir. Böylece Dârülfünûn adı verilmiş olan Osmanlı üniversitesinin tarihini klasik eğitimden modern kurumlara geçişyle birlikte Osmanlı Türkiyesi, Arap vilayetleri ve Osmanlı dışı ülkelerdeki (İran ve Afganistan) tesisleriyle ele almaktadır.

Osmanlı bilimiyle ilgili çalışmalarıyla hem Batı'da hem de Doğu'da tanınmış bir akademisyen olan İhsanoğlu, pek çok ödülün de sahibidir. Bunların başında 2008 senesinde Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi tarafından verilmiş olan Alexandre Koyré Madalyası gelmektedir. Son olarak Arap dünyasının prestijli ödüllerinden KFAS İslâm Bilim Tarihi Ödülü kendisine tevcih edilmiştir (2020).

Bilim tarihi, İslâm ve Türk kültürü, İslâm dünyası ile Batı dünyası ilişkileri üzerine Türkçe, İngilizce, Arapça pek çok kitap, makale ve araştırma kaleme almış olan İhsanoğlu'nun eserleri İngilizce, Rusça, Farsça, Urduca, Fransızca, Japonca, Malayca, Korece, Boşnakça, Makedonca, Bengalce ve Amavutçaya çevrilmiştir.

Çeviren: Fatma M. Şen

İkinci edisyon
KDV'siz
satis fiyatı

₺ 64

ISBN 978-625-8495-55-9

9 786258 495539

Doğan
Kitap